

Demografický vývoj a typologie českého venkova v kontextu prostorových souvislostí

RENATA KLUFOVÁ

Wolters Kluwer

DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ A TYPOLOGIE
ČESKÉHO VENKOVA V KONTEXTU
PROSTOROVÝCH SOUVISLOSTÍ

Demografický vývoj a typologie českého venkova v kontextu prostorových souvislostí

RENATA KLUFOVÁ

Vzor citace: KLUFVÁ, R. *Demografický vývoj a typologie českého venkova v kontextu prostorových souvislostí*. 1. vydání. Praha: Wolters Kluwer, 2015. 276 s.

Recenzenti: prof. PhDr. Ing. Věra Majerová, CSc.
prof. Ing. Milan Palát, CSc.

© RNDr. Renata Klufová, Ph.D., 2015

ISBN 978-80-7478-733-1 (brož.)

ISBN 978-80-7478-734-8 (pdf)

OBSAH

Předmluva	7
Seznam použitých zkratk	8
1 Venkov v širších souvislostech	11
1.1 Vývoj vnímání venkovského prostoru	11
1.2 Epistemologie venkova	13
2 Teoretická východiska rozvoje venkova	20
2.1 Přístupy a proměny vnímání venkova	20
2.1.1 Venkov v kontextu teorií regionálního rozvoje	21
2.1.2 Debata o ekonomickém vývoji v rurálních studiích	27
2.2 Přístupy k rozvoji venkova v rámci EU	31
2.2.1 Základní teoretická východiska koncipování politiky rozvoje venkova v EU	32
2.2.2 Rozvoj venkova a znalostní ekonomika	36
3 Přístupy k vymezení venkova	38
3.1 Rurální versus urbánní	40
3.2 Přístupy k vymezení venkova v zahraniční literatuře	43
3.3 Vymezení venkova v české odborné literatuře	48
3.4 Vymezení venkovských oblastí na úrovni obcí	52
3.4.1 Typologie venkovských obcí na základě demografického vývoje	55
3.5 Problémy spojené s vymežováním venkova	64
4 Typologie venkova	67
4.1 Typologie venkova v odborné literatuře	67
4.2 Typologie českého venkova	76
5 Vývoj českého venkova	79
5.1 Od dílčího výzkumu venkovských oblastí k multidiscipli- nárnímu	79
5.2 Vývoj do roku 1990	80
5.3 Vývoj po roce 1990	88

5.4	Demografický vývoj venkovských obcí	92
5.4.1	Vývoj klasifikací obcí	92
5.4.2	Současné klasifikace	96
5.5	Specifika systému osídlení ČR	97
6	Cíle a metodika	100
6.1	Problematika vymezování venkovského prostoru	102
6.2	Vymezení dojíždčkových oblastí	103
6.3	Srovnání modelu dojíždky s daty ze sčítání 2011	109
6.4	Specifikace obcí zasažených rezidenční suburbanizací	118
6.5	Vlastní vymezení venkovských obcí	120
6.6	Vymezení venkovského prostoru na úrovni SO ORP	120
7	Český venkov v období 2001–2011	127
7.1	Vývoj počtu obyvatel a změny v jeho rozmístění	127
7.2	Pohyb obyvatelstva obcí	138
7.3	Vývoj věkové struktury	142
7.4	Vývoj struktury podle rodinného stavu	159
7.5	Vývoj vzdělanostní struktury	169
7.6	Vývoj ekonomické struktury	178
8	Vlastní typologie venkovských oblastí	188
8.1	Teoretické předpoklady	188
8.2	Snížení dimenzionality dat	193
8.3	Shluková analýza obcí	206
9	Závěry	215
9.1	Vymezení venkova v ČR	216
9.2	Vývoj venkovských oblastí v období 2001–2011	219
9.3	Vlastní typologie venkovských oblastí	223
9.4	Úvahy o budoucím vývoji českého venkova	228
	Souhrn	231
	Summary	233
	Přílohy	235
	A. Vyjíždka do zaměstnání	235
	B. Vývoj venkovských oblastí v období 2001–2011	240
	Bibliografie	247
	Rejstřík	269

PŘEDMLUVA

Lidé intuitivně vědí, co znamená slovo „venkovský“. Intuitivní vnímání venkova však neuspokojuje geografy, demografy, ekonomy ani další odborníky z různých oborů. Navíc je potřeba provádět různá politická rozhodnutí a alokovat zdroje na kvantifikovatelné bázi. Čísla však nevyjadřují podstatu toho, co termín „venkovský“ ve své podstatě znamená. Venkov má mnoho vlastností, které nelze žádným způsobem kvantifikovat. I když se zvýšený důraz na rozvoj venkova dostal do popředí zájmu relativně nedávno, neznamená to, že rozvoj venkova je novým fenoménem. V minulosti byly problémy rozvoje venkova řešeny víceméně jako jeden z aspektů odvětvových nebo průřezových problémů ekonomiky.

Ne zcela uspokojivé výsledky takového řešení vedly k prohloubení zájmu o problematiku venkova v rámci regionální politiky. Samotné vymezení venkovského prostoru, resp. venkovských obcí, je spjato s různými přístupy, kdy byl venkov vymezován jako zvláštní typ osídlení či jako sociální fenomén. Nejednotnost, resp. nejednoznačnost vymezení se navíc projevuje nejen na úrovni jednotlivých států, ale také na úrovni nadnárodních seskupení. Důležité je také rozlišovat, za jakým účelem je venkovský prostor vymezován a na základě jakých charakteristik je pak prováděna jeho klasifikace.

Venkov je složitě strukturovaný systém jak prostorový, tak společenský. Obecně se možnosti rozvoje venkova odvíjí od vnitřních zdrojů a vnějších vlivů a trendů. Neexistuje jeden homogenní venkov, nýbrž vícero různých typů venkovského prostoru, které se od sebe liší nejenom svým historickým, sociálním a kulturním vývojem, ale i rozvojovým potenciálem. Přes všechny tlaky na venkov v minulých desetiletích, dynamické změny v současnosti a vzrůstající nároky ve všech rozvojových oblastech je venkov obecně prostorem s vysokou vitalitou a hlubokou vnitřní silou, která mu umožňuje přestat náročná období. Lze se domnívat, že venkov jako svébytný prvek osídlení se v našich podmínkách udrží, i když je možné pouze odhadovat, v jaké konečné podobě dojde k jeho stabilizaci.

V Českých Budějovicích leden 2015

SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK

ArcČR 500	digitální geografická databáze ČR v měřítku 1 : 500 000
CLC	projekt CORINE Land Cover (databáze krajinného pokryvu)
CLLD	komunitně vedený místní rozvoj (z angl. Community-Led Local Development)
ČSÚ	Český statistický úřad
DG AGRI	Generální ředitelství pro zemědělství a rozvoj venkova
DSO	dobrovolný svazek obcí
EC	Evropská komise (European Commission)
ECORYS	mezinárodní společnost poskytující výzkumné, konzultační a manažerské služby v oblasti ekonomiky, sociálního a prostorového rozvoje
EAFRD	Evropský zemědělský fond pro rozvoj venkova
EFRD	Evropský fond regionálního rozvoje
EMFF	Evropský námořní a rybářský fond
ENRD	Evropská síť rozvoje venkova
ESF	Evropský sociální fond
ESPON	program ESPON (Monitorovací síť pro evropské územní plánování) vznikl na základě potřeby členských států EU a Evropské komise rozšířit znalosti a rozsah výzkumu v oblasti územního rozvoje z pohledu evropské perspektivy – výzkumný program, který sbírá a porovnává informace o rozvojových trendech napříč Evropou
ESRI	společnost zabývající se vývojem softwaru určeného pro práci s geografickými informačními systémy (z angl. Economic and Social Research Institute)
EU	Evropská unie
EUROSTAT	Statistický úřad Evropské unie
EUROSTAT LFS	výběrové šetření pracovních sil EU
HDP	hrubý domácí produkt
ICT	informační a komunikační technologie
LAU	místní správní jednotka (z angl. Local Administrative Unit) – úroveň územní státní správy

---

LEADER	program na podporu kvality života ve venkovských oblastech (z angl. Links Between Actions for the Development of the Rural Economy)
LISA	lokální indikátor prostorové autokorelace (z angl. Local Indicator of Spatial Association)
LFA	oblasti méně příznivé pro zemědělství (z angl. Less Favourite Areas)
LDS	lokální rozvojová strategie (z angl. Local Development Strategy)
MAS	místní akční skupina
MMR	Ministerstvo pro místní rozvoj
MS	migrační saldo
NAZV	Národní agentura pro zemědělský výzkum
NUTS	nomenklatura územních statistických jednotek (z fr. Nomenclature des unités territoriales statistiques nebo angl. Nomenclature of Units for Territorial Statistics)
OECD	Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj
OP	operační program
PELCOM	panevropský projekt monitorování krajinného pokryvu
POÚ	obec s pověřeným obecním úřadem
PP	přirozený přírůstek
PRV	Program rozvoje venkova
SAPARD	program na podporu kandidátských zemí před vstupem do EU (Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development)
SO ORP	správní obvod obce s rozšířenou působností
SZP EU	Společná zemědělská politika EU
TL	nomenklatura řádovostních úrovní regionů OECD (z angl. Territorial Level), v ČR odpovídají úrovni TL3 kraje
4C	oblasti, v nichž globalizace eliminuje původní bariéry (communications, capital, corporations a consumers)

1 VENKOV V ŠIRŠÍCH SOUVISLOSTECH

Pojem rurality je spojen s různými asociacemi venkova: neměstský, zemědělský, krásná krajina, klid, staromódní způsob života, venkovská idyla a další. Terluin (2001) uvádí, že mezi mnoha významy tohoto pojmu lze rozlišit dva odlišné typy přístupů:

- koncept, který odlišuje venkov jako charakteristický typ lokality – venkov jako „prostor“,
- venkov jako sociální reprezentaci – venkov jako „reprezentující prostor“.

Odlišování „venkovského (rurálního)“ od „městského (urbálního)“ patří mezi nejstarší myšlenky geografie a je v naší kultuře hluboce zakořeněné. Původ tohoto odlišného vnímání města a venkova lze vysledovat v hluboké minulosti, kdy vznikla potřeba odlišit uzavřená, chráněná města od otevřeného, nekontrolovatelného prostoru mimo ně. Podle Williama (citovaný ve Woods, 2011, s. 3) mají tyto dva pojmy ohromnou sílu a odrážejí vývoj lidské společnosti.

1.1 Vývoj vnímání venkovského prostoru

Podívejme se nejprve na vývoj vnímání venkovského prostoru, tj. jeho ontologii. Idea „venkovského“ má kořeny ve starověku. Současně se vznikem opevněných sídel a měst se objevuje i potřeba existence pojmu, který by popisoval území ležící vně těchto objektů. Nejstarší zaznamenané základy slova dnešního pojmu „rural“ se tedy vztahují k pojům typu „otevřený prostor“ (Ayto, 1990 – cit. ve Woods, 2011, s. 17). Od dob starověkého Říma byly vyvinuty sofistikovanější reprezentace rurality, jež uvažovaly venkov nejenom v kontextu určitého „místa“, nýbrž spojovaly jej také s určitými morálními a kulturními vlastnostmi. Římský venkov byl vnímán nejenom jako zdroj potravin a přírodních zdrojů, služebných a vojáků, ale také jako politický zdroj, kde bylo možno přerozdělovat půdu jako odměnu za vojenské služby. Pro bohaté Římany představovala venkovská sídla jak symbol útočiště, tak i symbol statusu, zatímco migranti z venkova do měst byli považováni za hrubé a neomalené. Oba tyto navzájem si konkurující přístupy k vnímání venkova jsou dostatečně zaznamenány v římské literatuře.

Toto vnímání pastorální idyl je hluboce zakořeněno i v západní literatuře, kterou bylo po staletí reprodukováno. Venkovský život je zde popisován jako jednoduchý, nevinný a bezúhonný, spojený s prací v zemědělství a těsnou vazbou na přírodu (např. Williams, 1973 – cit. ve Woods, 2011, s. 17). Popisuje tak skryté klíčové aspekty podmínek venkovského života v období středověku a raného novověku – nejprve skrze brutalitu feudalismu a posléze přisvojením venkovské půdy pro účely kapitalistické produkce v době agrární revoluce (Woods, 2011, s. 18). Zde je nutno zmínit rozsah a komplexitu vztahů mezi městem a venkovem, s dynamikou venkovských oblastí a každodenními praktikami venkovského života, popisovanými jako zdroje potravin, paliva a stavebního materiálu, stejně tak jako loviště a obranné zázemí.

Vnímání venkova jako pastorálního prostoru je však v rozporu s městskou představou venkovského prostoru spojeného s nebezpečím a ohrožením – venkovskou divočinou – idejí staršího původu, než je vnímání pastorální, objevující se s rozvojem zemědělských společností zhruba před 10 tisíci lety (Short, 1991). Strach z divočiny se projevuje ve folklóru středověké Evropy v podobě legend o zlých duších, monstrech a divokých obyvatelích lesů, bažin a hor. Divočinu lze zkrotit kultivací a podpořit tak vlastnosti pastoralismu. Dokonce i kultivovaná krajina však byla vnímána městskými cestovateli jako ohrožující – v podobě tuláků a loupežníků, extrémního počasí a osamocení venkovských komunit. V minulosti existovala tedy nejméně dvě různá vnímání venkova.

Evropské vnímání rurality se postupně rozšířilo od 15. století do dalších částí světa cestovateli, osadníky a imperiálními správci, kteří usilovali o (zno-vu) vytvoření evropského venkova v nových koloniích. Například první kolonizátoři Severní Ameriky byli konfrontováni s územím postrádajícím rozeznatelné městské osídlení, které však nicméně před svým přizpůsobením pastorální vizi evropského venkova vyžadovalo určitou transformaci (změnu zvyklostí původních kmenů, zavedení evropských zemědělských postupů, urbanizaci). Zemědělství se tak stalo nástrojem kolonizace amerického západu. Agrarianizace Severní Ameriky však nevedla k vytvoření repliky evropského venkova, vznikl zcela nový rurální prostor, který by mohl být reprezentován jako vyjádření americké identity a čistoty (Valencijs, 2002 – cit. ve Woods, 2011). Tato vyjádření jsou definována nejen krajinou, ale i každodenními praktikami venkovských obyvatel. Ty byly studovány a propagovány vznikající rurální sociologií (viz např. Woods, 2005).

Americký venkov lze tedy označit za výsledek procesu hybridizace, kombinace evropských idejí a materiálů s domorodou krajinou, flórou a faunou, spojením kulturních a politických myšlenek. Podobné „směsi“ byly vytvářeny

i v jiných regionech podléhajících evropské kolonizaci. Přesun rurálních objektů a difuze rurálních idejí však nebyly pouze jednosměrné, k určitým přesunům docházelo také z kolonií zpět do Evropy (viz např. dovezení brambor a kukuřice z Ameriky, kde se v některých regionech staly hlavními produkty a transformovaly ekonomické struktury i každodenní praktiky venkovských lokalit).

Venkovské krajiny a společnosti v Evropě se dostávaly na konci 19. stol. pod stále větší tlak expanze měst. Depopulace venkova odrážela rozpor mezi idylickou reprezentací venkovského života a realitou každodenní zkušenosti. Lidé odcházeli do měst, aby unikli před chudobou, izolací a nedostatkem sociální mobility na venkově. Hledali lepší životní podmínky a příležitosti. Jednou z prvních zemí, která pocítila tyto změny, byla Británie, kde se dominantní kulturní odezvou na rostoucí urbanizaci stala obnovená popularizace idylického venkova volající po jeho zachování (podrobněji ji popisují např. Woods, 2011 či Short, 1991).

1.2 Epistemologie venkova

Současný venkov je komplexní prostor, vytvářený odlišnými a dynamickými procesy imaginace, reprezentace, materializace a kontroverze, jak bylo naznačeno v předcházející části. Venkov nabývá různých forem v různých kontextech a z různých perspektiv. Neexistuje jediný způsob chápání venkova – naopak, v odborné literatuře se objevuje velké množství různých diskurzů rurality. Woods (2011) rozlišuje a podrobně rozebírá diskurzy akademické (chápání venkova geografy, sociology apod.), politické, mediální a laické, konstituované názory, myšlenkami, popisy a činy obyčejných lidí v jejich každodenním životě.

Historicky podporovaly akademické i vládní diskurzy venkova pozitivistickou epistemologii, která vedla ke snaze přesně vystihnout venkov prostřednictvím kvantitativních údajů a vytvořit „pravdivé“ vyjádření různých aspektů venkovského prostoru i života (od produkce plodin, aplikace hnojiv přes příjmy a velikost zemědělských podniků až po vymezování venkovských oblastí na základě celé řady kvantitativních charakteristik či modelování systémů osídlení). Kvantitativní metody dominovaly při studiu venkova, zejména v rurální geografii, od 60. let 20. století.

Posun rurální geografie nejprve směrem k politické ekonomii a později ke kulturním přístupům podnítil celou řadu otázek týkajících se vhodnosti předpokladů používaných analytických metod a užitečnosti takto získané znalosti. Woods (2011, s. 33) však upozorňuje na dvě skutečnosti:

1. Odklon od kvantitativních metod byl podstatně silnější ve Velké Británii než v USA a většině Evropy, kde se stále alespoň částečně možností kvantitativní analýzy využívá.
2. Důraz na kvantitativní způsoby hodnocení a chápání venkova stále převažuje ve vládních diskurzích, což je patrné z pravidelného shromažďování a publikování oficiálních statistik, vztahujících se k různým oblastem venkovského života. To je důsledek nutnosti „hmatatelného“ vymezení venkova politikou a vládní byrokracií.

Využívání kvantitativních metod je dáno také potřebou vymezit oblasti pro aplikaci politik rozvoje venkova. Přizpůsobování definic specifickým potřebám sektorových politik vedlo k nárůstu počtu dosti odlišných definic (viz např. Ricketts, Johnson-Webb a Taylor, 1998). Shambaugh-Miller (2007) uvádí, že jen v USA existuje 15 různých definic venkova pro federální zdravotnické programy a 50 definic pro všechny vládní programy, s významnými nesrovnalostmi v jejich prostorovém pokrytí (viz také Bell, 2007).

Ellis a Biggs (2001) charakterizovali vývoj přístupů k rozvoji venkova od 50. let minulého století do přelomu 21. století zjednodušeně pomocí posloupnosti: 60. léta – modernizace, 70. léta – státní intervence, 80. léta – tržní liberalizace, 90. léta – participace a zvyšování zodpovědnosti. Zároveň však upozorňují na to, že se převládající a populární názory neprojevují pouze ve striktně vymezených dekádách (více také např. Phuhlisani, 2009). Myšlenky, které se objeví v jedné dekádě, často nabývají na síle v následujícím desetiletí a do praxe se přenášejí až po 10 či 15 letech od okamžiku jejich zrodu. Jako příklad lze uvést přístup udržitelného života, který je uváděn jako myšlenka přelomu století, neboť byl v tomto období považován za klíčový princip praktik rozvoje venkova. Tento přístup má však svůj původ v idejích 80. a 90. let (Chambers a Conway, 1992; Chambers, 1995; Farrington, Carney, Ashley a Turton, 1991). Hodge a Midmore (2008) popisují transformaci rozvoje venkova jako posun od přístupu zaměřeného výhradně na sektor zemědělství k venkovským oblastem s větší diverzifikací ekonomických aktivit a rozebírají čtyři dominantní modely rozvoje venkova: sektorový přístup, multisektorový přístup, teritoriální přístup a lokální přístup.

Woods (2011, s. 132–133) hovoří v souvislosti s modernizací o modernizačním paradigmatu. V praxi podle něj tvořily součást modernizace venkova čtyři paralelní procesy:

- modernizace zemědělství – přechod od existenčního hospodaření ke komerčnímu s následnou mechanizací a industrializací procesů hospodaření,

aplikací agrochemikálií, biotechnologií a reorganizací spojenou se specializací zemědělsko-potravinářského sektoru;

- ekonomická modernizace – diverzifikace venkovských ekonomik od závislosti na tradičních odvětvích směrem k modernějším;
- infrastrukturní modernizace – elektrifikace, telekomunikační sítě, oprava silničních sítí, rozvoj regionálních letišť apod.;
- sociální modernizace – podpora tradiční lidové kultury, vzdělání, sociální emancipace a angažovaných, odpovědných a informovaných praktik dobrego občanství, tedy občanské společnosti.

Ploeg s kolegy (Ploeg, 2000) dospěl v roce 2000 k názoru, že moderní paradigma dosáhlo svých intelektuálních i praktických limitů. Kritika modernizace venkova v Evropě a dalších částech vyspělého „severu“ probíhala však už od 70. let minulého století a ve většině případů byla spojena s nadprodukcí, environmentální degradací a prostorovou nerovností. V 80. a 90. letech dominovala v liberálních demokraciích politická ideologie neoliberalismu. Vedle toho, že se projevovaly snahy o hledání vládních úspor a redukci zapojení státu do ekonomiky, byly také řešeny otázky smyslu ekonomické rozvojové politiky, vedoucí k tomu, že by stát neměl být vůdčí silou rozvoje, ale měl by podporovat soukromé podnikání a venkovské komunity ke svépomoci (Cheshire, 2007). Výsledkem této kritiky je vznik nového paradigmatu rozvoje venkova (více viz např. Ploeg, 2000; Woods, 2011).

V posledních dvaceti letech se ve vyspělých státech projevuje posun v paradigmatu venkovských politik. Migrace z venkovských oblastí, zejména odliv mladých lidí, stárnutí venkovského obyvatelstva a všeobecný úpadek zemědělských aktivit, spojený s poklesem produktivity pracovní síly, představují dominantní důsledky všeobecně panujících podmínek ve venkovských oblastech (OECD, 2006). Proto nový přístup k rozvoji venkova usiluje o tvorbu procesů hlubokých strukturálních změn ve venkovských oblastech (Delgado, 2004 – cit. v Ambrosio-Albalá a Bastiaensen, 2010). Jádrem tohoto přístupu tvoří přesvědčení o nezbytnosti významného postavení lokálních aktérů v řízení sociálních, ekonomických a politických změn v území.

Diskutuje se o tzv. novém paradigmatu rurálního rozvoje, jenž je úzce spojen s teritoriálním přístupem. V této souvislosti nemá teritorium žádné předdefinované hranice (ani administrativní, ani fyzické), nýbrž vzniká agregací skupin lidí s podobnými problémy a příležitostmi. Teritorium se v tomto smyslu vztahuje k systému, který integruje různé endogenní zdroje a jejich vzájemné vazby. Každý prvek tohoto systému se tak může stát potenciálním spouštěčem strukturální změny. Podle Ambrosio-Albalá a Bastiaensena (2010) už není

venkovský prostor definován jako fyzická podpora lidských aktivit, ale jako samostatný aktér, živoucí organismus tvořený vzájemně se ovlivňujícími buňkami (jednotlivci, domácnostmi...). V rámci relevantních strukturálních změn podporovaných tímto přístupem lze identifikovat dva teritoriální procesy:

- produktivní transformaci,
- institucionální transformaci.

V rozvinutých zemích usilují návrhy politik v rámci produktivní transformace o širší transformaci zahrnující minimálně čtyři kritické oblasti (OECD, 2006):

- rozvoj dopravy a ICT infrastruktury,
- poskytování veřejných služeb,
- valorizaci výhod venkova,
- podporu venkovských firem.

V rámci ekonomických aktivit na venkově je speciální pozornost věnována turismu, s ohledem na jeho potenciál pro regeneraci venkovských oblastí, vytváření společných investic soukromého, veřejného i dobrovolného sektoru (Garrod, Wornell a Younell, 2006), a pomoci zemědělcům doplnit jejich příjmy (Ambrosio-Albalá a Bastiaensen, 2010). Ekonomická diverzifikace je pokládána za základní krok směrem ke zlepšení zemědělských produkčních systémů (Evans, 2009). Populární alternativou transformace venkova se stává udržitelné využívání přírodních zdrojů. Další nezemědělské aktivity by měly poskytovat nové zdroje lokální zaměstnanosti. Určitou roli mají mít i veřejné intervence. Například certifikace produktů může překlenout mezeru v ochraně a regulaci využití lokálních zdrojů (Sanz Canada a Macías Vázquez, 2005). Nové rurální paradigma také počítá s nekomoditami typu krajina, přírodní dědictví, prostředí a kultura jako s potenciálními zdroji ekonomické transformace venkova (Ambrosio-Albalá a Bastiaensen, 2010; Woods, 2011).

Institucionální transformace představuje změny na úrovni centrální administrativy, na místní úrovni a v rámci vertikálních vztahů mezi nimi (OECD, 2006). V rámci tohoto víceúrovňového posunu se předpokládá, že budou zástupci na lokální úrovni podněcovat a řídit jakékoliv změny ve svém území. V rámci decentralizace jsou posilovány kompetence regionálních a lokálních vlád, dochází ke zvýšení územní autonomie a vytváření nových prostor pro tvorbu koncepcí rozvoje venkova (Ambrosio-Albalá a Bastiaensen, 2010).

Teritoriální přístup však neodstraňuje potřebu existence centralizované správy či sektorových politik, spíše svědčí o jejich existenci (Murdoch a Abram, 1998). Klíčovou roli mezi územními aktéry hrají místní vlády (Douglas, 2005).

Místní úřady obvykle předpokládají vyšší zodpovědnost a zdroje pro provádění místních politik, nejenom ekonomických, ale také zdravotních, vzdělávacích, infrastrukturních a se zdaněním spojených (Pearce, Ayres a Tricker, 2005). Zvýšení lokální autonomie je spojeno s širší zodpovědností při efektivním poskytování služeb. Větší angažovanost dalších lokálních aktérů se uskutečňuje prostřednictvím participace a sdíleného rozhodování jako způsob aktivního zapojení venkovského obyvatelstva do transformace jejich území. Z toho vyplývá vyšší vzájemná závislost a vazby mezi lokálními aktéry. V některých případech to může vést dokonce ke spolupráci aktérů z různých zemí (Ray, 2001b). Z toho vyvstává potřeba zajištění mechanismu efektivní koordinace.

Efektivní (horizontální) koordinace lokálních institucí a organizací a efektivní zapojení obyvatelstva do rozhodovacího procesu a implementace se tak stávají kritickým bodem transformace. Zároveň je požadován nezbytný přístup k externím příležitostem a zdrojům, a proto je potřeba věnovat pozornost vzájemné souhře s exogenními činiteli. Zdokonalení schopností agentur lokálních aktérů často vyžaduje jejich seskupování a vzájemnou souhru s aktéry z vnějšku (vertikální koordinace). Vertikální koordinace je také relevantní pro řešení těch otázek, které jdou svým rozsahem za hranice daného území nebo jsou řešeny ve větším měřítku ještě předtím, než ovlivní konkrétní území. Velmi často se jedná o environmentální problémy (Ambrosio-Albalá a Bastiaensen, 2010).

Murdoch a Abram (2000) v této souvislosti rozebírají koncept sítí: rozlišují „vertikální“ sítě, které připojují venkovské prostory k zemědělsko-potravinářskému sektoru, a „horizontální“ sítě – distribuované sítě, jež spojují venkovské prostory s obecnějšími nezemědělskými procesy ekonomických změn – nové venkovské sítě inovací a učení. Ty tak podle autorů zpochybňují představu „třetí cesty“ (Giddens, 2000) jako nelineární formy rozvoje venkova. Přesněji: objevují se divergentní cesty, které vedou k vymezení odlišných typů venkovského prostoru. Murdoch a Abram (2000) uvádějí tři takovéto typy venkovských oblastí v Evropě:

- rozvoj spojený s novou učící se ekonomikou,
- rozvoj spojený s ekonomikou standardizované produkce,
- pokračující problémy rozvoje marginálních venkovských oblastí (oběma typy sítí ignorované).

Třetí teritoriální proces, vztažený k otázkám, které prolínají jak produktivní, tak i institucionální procesy, lze vyjádřit třemi vedoucími idejemi:

- inovace,
- integrační a multisektorový přístup,
- teritoriální konkurenceschopnost.

Implementace nového rurálního paradigmatu je nejevidentnější v Evropě, kde byl tento model v roce 1996 přijat na konferenci v Corku jako model politiky rozvoje venkova EU. Přístup endogenního rozvoje je spojen zejména s programem LEADER, jenž operuje v Evropě od roku 1991.

Program LEADER

LEADER lze charakterizovat jako zvláštní přístup teritoriální politiky rozvoje venkova (Ray, 1997; Ray, 2001b). Iniciativa LEADER¹ Evropské unie představuje jeden z nejlépe poznaných a prostudovaných programů. Program byl implementován v letech 1991–2006 ve třech fázích (LEADER, LEADER II and LEADER+). Původně byl zaveden jako experiment pro stimulaci inovativních přístupů rozvoje venkova na lokální úrovni. Byl určen pro venkovské regiony na podporu jejich regionálního rozvoje ve smyslu zaostávajících regionů nebo strukturalizovaných regionů. Od roku 2006 je program otevřen pro všechny venkovské regiony v EU (Woods, 2011). Jedním z hlavních rysů programu je tzv. metoda LEADER, která zdůrazňuje spolupráci veřejné správy a soukromého sektoru, což má významný dopad na řízení venkovských oblastí (Ambrosio-Albalá a Bastiaensen, 2010; Mátl a Srnová, 2012; Hihg a Nemes, 2007).

V uplynulých letech byly v ČR realizovány programy pro rozvoj zemědělství a venkova kofinancované z EU. Byly to zejména programy SAPARD (2000–2006), OP Rozvoj venkova a multifunkční zemědělství (2004–2006) a Horizontální plán rozvoje venkova (2004–2006). Přístup k rozvoji venkova na bázi LEADER byl v minulých letech prosazován prostřednictvím Programu obnovy venkova, předvstupního programu SAPARD, Programu LEADER ČR a podopatření LEADER+ v OP Rozvoj venkova a multifunkční zemědělství. Hodnocení úspěšnosti výše uvedených nástrojů a nabyté zkušenosti byly využity při tvorbě českého Národního strategického plánu rozvoje venkova na léta 2007–2013, který se stal jádrem nastavení nové politiky podpory rozvoje venkovského prostoru v českých podmínkách. Prostřednictvím tohoto přístupu by tak v příštím programovacím období měla být politika rozvoje venkova řešena komplexnějším a konzistentnějším přístupem.

První generace LEADERu získávaly prostředky z evropských strukturálních fondů jako separátní iniciativy. Od roku 2007 je program spolufinancován v rámci Evropského zemědělského fondu pro rozvoj venkova (EAFRD). I přesto, že program LEADER získával plnou podporu z institucí EU a všech zainteresovaných subjektů, bylo zjištěno, že nenaplňoval plně svůj potenciál

---

¹ Z angl. links between Actions for the development of the rural economy – propojení aktivit pro rozvoj venkovské ekonomiky.

pro úplnou integraci potřeb a řešení lokálních rozvojových strategií (LDS). Aby bylo regionům/lokality umožněno lépe realizovat jejich víceoborové požadavky, bylo navrženo, aby byly lokální strategie rozvoje do budoucna podporovány dalšími fondy (tzv. vícedrožový přístup). V říjnu 2011 zveřejnila Evropská komise návrhy nařízení pro období 2014–2020, z nichž jsou pro metodu LEADER na venkově relevantní zejména:

- návrh nařízení o společných a obecných ustanoveních ohledně ERDF, ESF, FS, EAFRD a EFF;
- kapitola II – Komunitně vedený místní rozvoj, čl. 28–31;
- návrh nařízení o podpoře pro rozvoj venkova z EAFRD – Oddíl 2 – LEADER, čl. 42–45 – návrh nařízení požaduje koordinaci místního rozvoje mezi jednotlivými fondy prostřednictvím realizace integrovaných strategií MAS ve všech fondech EU.

V rámci tohoto vícedrožového přístupu je přístup LEADER označován jako Komunitně vedený místní rozvoj (Community-Led Local Development – CLLD). V období 2014–2020 zůstává tedy CLLD (LEADER) povinnou částí programů rozvoje venkova financovaných EAFRD a možnou alternativou Evropského fondu regionálního rozvoje (ERDF), Evropského sociálního fondu (ESF) a Evropského námořního a rybářského fondu (EMFF)².

---

² Zdroj: http://enrd.ec.europa.eu/themes/clld/en/clld_en.cfm.

2 TEORETICKÁ VÝCHODISKA ROZVOJE VENKOVA

2.1 Přístupy a proměny vnímání venkova

Proměňující se přístupy k využívání venkova a jeho rozvoji popisuje např. Woods (2011) – od vnímání venkova jako zdroje potravin, paliva a dalších přírodních surovin v rámci dominujícího kapitalistického způsobu produkce v 19. století po koncept multifunkcionalitu (viz např. Marsden a Sonnino, 2008) v rámci produktivismu, podle kterého mohou ve venkovských regionech koexistovat produktivní i neproduktivní aktivity. Vnímáme-li multifunkcionalitu jako ekonomickou strategii, pak by měly být neproduktivní přínosy využívány jako zdroj příjmů při jejich prodeji v podobě spotřebovávaných komodit (např. cestovního ruchu a rekreace). Koncepty a metodologie hodnocení a řízení rurálních změn zaznamenaly v posledních desetiletích výrazný posun od technologických, manažerských a centralizovaných přístupů ke konstruktivnějším, participačním a decentralizovaným pohledům na rozvoj venkova (Ellis a Biggs, 2001). Politiky a strategie rozvoje venkova v posledním desetiletí vycházejí stále více z lokálních specifík (Ambrosio-Albalá a Bastiaensen, 2010). Vnímání venkovského prostoru a přístupy k němu se zásadně liší v závislosti na vyspělosti státu. Zcela jiné přístupy a problematiku lze sledovat v rozvojovém světě. Následující text se (s ohledem na zpracovávané téma venkova České republiky) zaměřuje na problematiku českého venkova v širším kontextu EU, resp. vyspělých zemí.

Podle Clokeho (2006, s. 20–21) lze v širším slova smyslu rozlišit tři významné teoretické rámce, které ovlivnily konceptualizaci rurality:

1. **Funkční koncept**, snaha identifikovat funkční prvky venkovského místa / krajiny / společnosti – venkov je zde vnímán jako oblasti:
  - (a) kterým dominuje extenzivní využívání ploch, zejména zemědělství a lesnictví;
  - (b) v kterých se nacházejí malá sídla nižšího řádu se silnou vazbou mezi budovami a extenzivně využívanou krajinou a jsou většinou obyvatel vnímána jako sídla venkovská;
  - (c) v kterých lze způsob života charakterizovat jako soudržnou identitu vycházející z respektování environmentálních a behaviorálních kvalit života jako součásti extenzivní krajiny.